O‘RTA OSIYODA OTNI XONAKILASHTIRILISHI MUAMMOSI MASALASI HUSUSIDA (PETROGLIF YODGORLIKLAR MISOLIDA)

To‘ychiboyev B.B.
GDPI dotsenti, t.f.n.
Mexroj Omonov
GDPI talabasi

Qoyatosh rasmlarining syujetini o‘rganish, ularning semantikasi, ya`ni g‘oyaviy mazmunini aniqlash masalasi bilan uzviy bog‘liqdir. SHu sababli, qadimgi odamlar hayotini o‘rganishda, faqatgina qoyatosh tasvirlar kim tomonidan va qachon tushirganligi bilan cheklanib qolmasdan, bu tasvirlar qanday maqsadda tushirilgan va bu tasvirlar orqali ularning fikrlari, g‘oyalari, tasvirlarning semantik mazmunini aniqlash murakkab masalalardan biridir. O‘z vaqtida A. N. Bernshtam, petrogliflarda tasvirlangan alohida kompozitsiyalarning mazmunini aniqlashtirish, ularni etnografik materiallar bilan solishtirish va mohiyatini anglash, kabi ishlarning barchasi, kelajakda amalga oshiriladigan vazifalari, deb bejiz ta`kidlamagan edi [1]. Ushbu murakkab va qiyin jarayon, tadqiqotchilardan muammoni chuqur va

har tomonlama tadqiq qilishni talab qiladi. SHu sababli, tadqiqotchilar bu materiallarni sharhlashda o‘zlarining ilmiy asoslangan qarashlarini taklif qiladilar.

Miloddan oldingi II ming yillik o‘rtalarida, Evrosiyo kengliklarida yashagan qadimgi xalqlar xo‘jaligida yilqichiligining qaror topishi, jamiyat hayotida favqulotda tub ijtimoiy – iqtisodiy va etnomadaniy o‘zgarishlar yuz berishiga olib keldi. SHubhasiz, qoyatosh suratlarda ko‘p uchraydigan obrazlardan biri, bu - ot tasvirlari hisoblanadi. Ushbu tasvirlar, O‘rta Osiyo qadimiy aholisining xo‘jaligida chorvachilik, hususan yilqichilik, muhim o‘rin egallaganligini ko‘rsatadi. Otlar va chavandoz rasmlari aks ettirilgan petroglif yodgorliklari, O‘rta Osiyoda yashagan qadimgi xalqlar iqtisodiy – ijtimoiy, ma`naviy - madaniy hayoti haqida boy ma`lumotlar beruvchi manba sifatida, mahsus o‘rganilishni talab qiladigan mavzu hisoblanadi. O‘rta Osiyoda bugunga qadar aniqlangan Aravansoy, Ayrimachtog‘, Saymalitosh, Sarmishsoy, Qoraqiyasoy va boshqa shu kabi ko‘plab qoyatosh yodgorliklarda mahorat bilan aks ettirilgan ot tasvirlarining ijodkorlari, chorvador-cho‘ponlar chavandozlar bo‘lganligidan dalolat beradi.

Bu qoyatosh rasmlarning yaratilgan davri masalasida, tadqiqotchilar o‘z mulohazalarini bildirib o‘tganlar. M. E. Masson Ayrimachtog‘ va Aravon qoyatosh rasmlarini milodiy I - ming yillik o‘rtalari [2], A. N. Bernshtam miloddan avvalgi III — II asrlar [3], YU. A. Zadneprovskiy - miloddan avvalgi I - ming yillikning ikkinchi yarmiga oid [4] deb hisoblaydilar. Ko‘rib turganimizdek, yuqoridagi mualliflarning “Aravon qoyatosh tasvirlari”ning yoshi to‘g‘risidagi fikrlari, bir biriga yaqin. Mutahassislarning fikricha, nasldor ot zotlarini yetishtirish va ularni ko‘paytirish uzoq vaqt talab qiladigan jarayonligi, bu qoyatosh suratlar uzoq davr davomida tushirilib borilganligini inobatga olsak, mashhur Davan otlarini yetishtirish qadimgi davrlarga, aniqrog‘i, miloddan oldingi birinchi ming yillikning o‘rtalari, hatto miloddan oldingi birinchi ming yillikning boshlariga to‘g‘ri keladi, deb tahmin qilish mumkin.

“Aravon otlari”ning suratlari, nafaqat Farg‘ona, balkim O‘rta Osiyoning boshqa hududlarida ham, qadimdan mahalliy yilqichilik markazlari, zotli otlar yetishtirish amaliyoti mavjud bo‘lganligining moddiy manbalar asosidagi tasdig‘i bo‘lib hizmat qiladi. SHu sababli, qoyatosh suratlardagi ot tasvirlarining semantik talqini, qadimgi xalqlar iqtisodiy, ijtimoiy va ma`naviy hayoti muammolarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

O‘rta Osiyoda yilqichilikning paydo bo‘lishi, hususan otning xonakilashtirishi masalasida, mutaxassislar o‘rtasida aniq bir fikr mavjud emas. Bir guruh polezoologlar va tarixchilar, ot neolitning oxiri ilk eneolit davrlarida SHarqiy Evropa, Dunay va Ural oralig‘i hududlarida xonakilashtirilgan degan fikrni bildiradilar [5,6,7]. Ippologlar va yana bir qator tarixchilar yuqoridagi fikrlarga qo‘shilmay, otning xonakilashtirilishi masalasiga ko‘p markazli kontseptsiya asosida yondashib, otning xonakilashtirilishi Evroosiyo kengliklarining bir necha markazlarida bir vaqtning o‘zida bo‘lib o‘tganligi haqidagi g‘oyani ilgari suradilar [8].

Ayrim tadqiqotchilar yilqichilik, miloddan oldingi IV – III ming yiliklarda SHarqiy Evropa, Janubiy Ural va Evrosiyo kengliklarida [9] yashab kelgan ko‘plab xalqlar madaniyatining bir qismiga aylanib, harbiy va ho‘jalik ishlarida faol qo‘llanib kelingan deb hisoblaydilar. Ammo, tadqiqotchilar tomonidan ot ilk xonakilashtirilgan joylar sifatida ko‘rsatilgan Derivka qishlog‘i (Ukraina. miloddan oldingi 4000-3500 yillar [10]) va Botay (SHimoliy Qozog‘iston. miloddan oldingi 3700-3000 yillar [11]) madaniyatlaridan topilgan topilmalar, o‘z isbotini topmadi [12,13].

N. A. Avanesova va N. A. Tashpulatovalar, arxeologik materiallar asosida (Sazag‘on I, Sazag‘on II, Zamichatosh, quyi Zarafshon Tuzkon neolit yodgorliklari va b.), ot O‘rta Osiyo hududida neolit davridan boshlab xonakilashtirilgan deb hisoblaydilar [14]. Tadqiqotchi S. A. Grigorev, Evrosiyo dashtlarida otlarni xonakilashtirish, miloddan oldingi II ming yillik boshlariga qadar, muhim ijtimoiy – iqtisodiy sabablar yo‘qligi sababli mumkin bo‘lmagan deb hisoblaydi. Uning fikriga ko‘ra, miloddan oldingi III ming yillikda YAqin SHarqda mintaqaviy savdoning o‘sishi natijasida aravalarga bo‘lgan ehtiyojning paydo bo‘lishi, otni xonakilashtirish uchun ehtiyojni yuzaga keltirdi va bu jarayon otni inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan turga aylanishiga olib keldi, deb hisoblaydi [15]. YOvvoyi xayvonlarni uy sharoitiga moslashtirishi uzoq vaqt davom etadigan jarayon bo‘lganligi sababli, ayrim tadqiqotchilar, xonakilashtirilgan otlar, miloddan oldingi 3 ming yillikning 2 yarmida paydo bo‘lganligi haqida fikrlar bildiriladi [16]. O‘rta

Osiyoda xonakilashtirilgan otlar (Equus caballus)ning ilk qoldiqlari poleozoolog N. M. Ermolova tomonidan, miloddan oldingi III ming yillikning oxiri - II ming yilikning o‘rtalariga oid Gonur nekropolidan (Turkmaniston) topilgan [17,18,19]. V. I. Sarianidi miloddan oldingi III - II ming yilliklarda “Turkmaniston hududida yashagan qadimgi qabilalari allaqachon yilqichilik bilan tanish bo‘lganlar va ho‘jalikda xonaki otlarni yetishtirganlar” degan fikrni bildiradi [20,21]. K. F. Smirnovning fikricha, Volgabo‘yi va Qozog‘iston qabilalari orasida otlardan minib yuriladigan hayvon sifatida foydalanish, miloddan oldingi II ming yilikning birinchi yarmida vujudga kelgan [22].

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, tadqiqotlar tahlili, otning xonakilashtirilish jarayoni, bir necha bosqichda, birinchi bosqich, ilk eneolit davridan oziqa manbai sifatida; ikkinchi bosqich, bronza davridan boshlab, transport vositasi sifatida foydalanish maqsadida amalga oshirilganligidan dalolat beradi. Natijada, miloddan oldingi II ming yillikning ikkinchi yarmidan boshlab, O‘rta Osiyoda ko‘chmanchi chorvachilik xo‘jaligi tarkib topib, nafaqat cho‘l, balki, tog‘, tog‘ oldi hududlari ham o‘zlashtirila boshlangan va ajdodlarimiz hayotida yilqichilik muhim rol o‘ynay boshlagan. Tarixiy manbalar (arxeologik, yozma, folklor va etnografik) dalillarga tayanib, O‘rta Osiyoda otlarning xonakilashtirish jarayoning ilk ildizlari miloddan oldingi III – II ming yiliklarga, lekin, yilqichilik ho‘jaligining vujudga kelishi, miloddan oldingi II ming yilikning oxiri va I ming yilikning boshlariga taalluqli deb hisoblash imkonini beradi. Bu fikrimizni miloddan oldingi I ming yilikka oid qoyatosh suratlardagi (Sarmishsoy, Saymalitosh) tasvirlarida miniladigan salt otlar va otliq chavandozlarning tasvirlari ham tasdiqlaydi. Bu kabi ot tasvirlari, boshqa qoyatosh yodgorliklarda (Qoratog‘, Nurota va Oqtog‘ oralaridagi qoyatoshlarda, Xo‘jakent, Qoraqiyasoy, Beshqizilsoy, Farg‘ona vodiysidagi Ravan va Achchiqsoy daralarida) ham ko‘plab uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Бернштам А. Н. Наскальные изображения Саймалы-Таш, СЭ, 1952, №2, – С. 68.

2. Массон М.Е. Древние наскальные изображения домашних лошадей в Южном Киргизстане, – Фрунзе, 1948, Труды ИЯЛИ Киргизского филиала АН СССР, вып. 2. – С. 133.

3. Бернштам А. Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь Шаня и Памира – Алтая. // АН СССР, Институт археологии, МИА № 26. – М-Л. 1952, №26. – С. 224

4. Заднепровский Ю.А. Наскальные изображения лошадей в урочище Айрымачтау (Фергана), СЭ. №5, 1962, – С. 179.

5. Беленицкий А. М. Конь в культах и идеологических представлениях народов Средней Азии и евразийских степей в древности и средневековье. /Ранние кочевники. / КСИА. Вып. 154. – М.: 1978.

6. Кузьмина Е.Е. Конь в религии и искусстве саков и скифов. / Скифы и сарматы. – Киев: «Наукова думка». 1977. С. 96-119. – С. 96-119.

7. Нестеров С.П. Конь в культах тюркоязычных племен Центральной Азии в эпоху средневековья. – Новосибирск. 1990.

8. Федотов П.А. Коневодства. – М. 1981.

9. Матюшин Г.И. У колыбели истории, – М. 1972, – С. 229.

10. Matossian. Shaping World History, p. 43., A Story of Humans and Their Relationship With the Horse. International Museum of the Horse., Quirks and Quarks with Bob Macdonald, CBC Radio, 2009-03-07.

11. Anthony, David W.; Brown, Dorcas. Eneolithic horse exploitation in the Eurasian steppes: diet, ritual and riding (англ.) // Antiquity (англ.)рус. : journal. — 2000. — Vol. 74. — P. 75—86.

12. Anthony, David W.; Brown, Dorcas. Eneolithic horse exploitation in the Eurasian steppes: diet, ritual and riding (англ.) // Antiquity (англ.) рус. : journal. — 2000. — Vol. 74. — P. 75—86.

13. Anthony, David W.; Telegin, Dimitri; Brown, Dorcas. The origin of horseback riding (англ.) // Scientific American. — Springer Nature, 1991. — Vol. 265, no. 6. — P. 94—100.

14. Аванесова Н.А., Ташпулатова Н.А. К проблеме коневодсва Средней Азии. Ўзбекистон археологияси. 2012 №1(4).

15. Григорьев С. А. Проблема доместикации лошади на Ближнем Востоке в III тыс. до н.э.// Уфимский археологический вестник. Т. 21, №2, – С. 222-238.
16. Benecke, Norbert; Von den Dreisch, Angela. Horse exploitation in the Kazakh steppes during the Eneolithic and Bronze Age // Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse (англ.) / Levine, Marsha; Renfrew, Colin; Boyle, Katie. — Cambridge: Mc Donald Institute, 2003. — P. 69 – 82.
17. Сарианиди В.И., Дубова Н., Васильев С. Одомашнивание лошади в Южном Туркменистане // Роль ахалтекинского коня в формировании мирового коннозаводства. Материалы междунар. науч. конф. – Ашхабад, 2001. – С. 62-63.
18. Ермолова Н.М. Материалы к изучению скотоводства и охоты в Центральной Азии в эпоху энеолита и бронзы // ДЦВ. – Ташкент, 1986. – С. 116.
19. Щетенко. А.Я. Время появления домашней лошади на территории Средней Азии.
20. Сарианиди В.И. Маргуш. Древневосточное царство в старой дельте реки Мургаб. – Ашгабат, 2002. – С. 273.
21. Сарианиди В.И. Древности страны Маргуш. – Ашхабад, 1990. – С. 239
22. Смирнов К.Ф. Вооружение савроматов. М.: Изд-во АН СССР, (МИА. № 101), 1961. – С. 46